

Varja Cvetko Orešnik, *K metodologiji preučevanja baltoslovansko-indoiranskih jezikovnih odnosov : Prvi del.* — Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998. — 213 str. — (Zbirka *Linguistica et philologica*)

Pitanjem baltoslavensko-indoiranskih jezičnih odnosa bavi se još od početaka indoevropistike, i posebno su se mnogi autori bavili upravo slavensko-iranskim vezama, zbog naizgledne očite prostorne bliskosti i takvih mogućih bližih jezičnih dodira. Teškoće ili barem male prepreke u istraživanju toga ističe u uvodu svoje knjige Varja Cvetko, redovna profesorica poredbenoga jezikoslovlja i znanstvena savjetnica u Znanstveno-istraživačkom centru Slovenske akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani. To su pitanja rekonstrukcije indoevropskoga prajezika (jer rekonstruirani elementi mogu pripadati raznim vremenima); pitanja arhaizama i inovacija, koji su važno mjerilo za indoevropsku dijalektologiju; izlučivanje usporednih i neovisnih rezultata tipološki srodnih procesa; leksičke izoglose, sa svim posljedicama nepreciznih obličnih i leksičkih polazišta; odlučivanje o tome kakve moraju biti izoglose da bismo mogli govoriti o bližoj povezanosti dviju jezičnih skupina i koliko tih izoglosa treba biti; razlikovanje posuđenica od naslijeđenoga, s čim se ne barata baš najjasnije (15).

Zatim Cvetkova dalje daje pregled građe, s detaljnim opisom i iscrpnim citatima te s preciznom analizom zaključaka dosadašnjih istraživača baltoslavensko-indoiranskih jezičnih odnosa (i svojim komentarima), s radovima objavljenima do 1980¹.

Sve skupa što se daje o tim odnosima da se ugrubo podijeliti na dvoje (125–126). U prvoj su skupini relativno brojni paralelni elementi kao što su upotreba istoga prefiksa i istoga prijevojnoga stupnja, isti značenjski razvoji. Tu se ne može dati jednoznačan odgovor na pitanje radi li se o čuvanju arhaizma ili o inovaciji. Moguće je da se početci takvih osobina mogu smjestiti u vrijeme pretpostavljenoga raspada indoevropske jezične zajednice, no ima i elemenata koji se mogu opisati kao rezultat mlađega vremena, vremena jezičnih dodira grana koje su već znatnije odvojene, i može se govoriti o posuđenicama. U drugoj su skupini uglavnom iransko-slavenske paralele, gdje se većinom radi o posuđenicama, no ima i samoniklih tvorbi koje su naknadno preoblikovane pod inojezičnim utjecajem, te prevedenica. Smjer utjecaja ide većinom od iranskoga prema slavenskomu, no ima i obratnoga, što se vidi u građi koju nam

¹ Ono što je objavljeno poslije razmatrat će se u drugoj knjizi toga djela.

daje osetski jezik, kao potomak skitskoga (dijela skitskoga), a skitski nam jezik – zapravo skitsko-sarmatski dijalekti – predstavlja taj najstariji iranski jezični sloj u sjevernom Pricrnomorju². Iako su Vladimir N. Toporov i Oleg N. Trubačev pokušali podijeliti iranske posuđenice na tri skupine: najstarije, skitske; srednje, kojih ima to više što se više ide na istok (to bi bile sarmatske posuđenice); najmlađe, iz staroosetskoga³ – Varja Cvetko ističe da se ta shema ne može primijeniti strogo (127). Ima nekoliko teškoća. Jedna je u nedovoljnu poznavanju stanja skitskoga jezika; također, ne mogu se lako preslikavati podatci osetskog jezika u skitsku prošlost. To nepoznavanje ima važnu posljedicu: ne znamo kakvi su bili polazni iranski oblici (pa se često barata oblicima koji su vjerojatni, više ili manje). Nemamo podataka koji bi razlučivali raznovremene polazne iranske slojeve.

U svakom slučaju, pregled što ga je Cvetkova dala više je nego koristan za buduća istraživanja, koja moraju polaziti i od novih zaključaka iranske strane istraživanja tih odnosa.

Podsjetimo se pak nekih od baltoslavensko-indoiranskih i slavensko-iranskih usporednica, o kojima su u knjizi dani veoma bogati podatci, s mnogim i opširnim navodima iz članaka i knjiga što su se bavili tom temom.

Za slavensku se riječ **bogъ* često smatra da je posuđenica iz iranskoga – zbog takva značenja avestijske riječi *baya-* i zbog toga što srodnih riječi takva značenja nema u baltijskim i drugim indoevropskim jezicima, a iranska je riječ ušla kao posuđenica u ugrofinske jezike (mordvin. *pavas, pas* ‘bog’, iz iran. **bayas*). – Tomu se dodaje još i mišljenje da u slavenskom nema nikakva traga odrazu indoevropskoga **deiwo-* ‘bog’. – U dijelu iranskih jezika došlo je do inovacije: iran. **baya-* dobilo je značenje ‘bog’, no to se nije zbilo u svim staroiranskim jezicima.

Za ie. **deiwo-* ‘bog’ smatra se i da ipak ima odraza u slavenskome – u baltijskom postoje lit. *diėvas*, latv. *dēivs*, prus. *deywis*, “jatvinški” *deus* (balt. **deivas*), a u slavenskom bi to bilo u pridjevu **divъjъ* ‘divalj’, kao što i u nekim drugim indoevropskim jezicima divlje životinje srednjega svijeta budu označavane kao ‘božje životinje’⁴. Značenjski se pomaci zaista daju razumjeti onako kako nalazimo u raznim slavenskim etimološkim rječnicima i drugdje: poslije zbog

² Skitsko-sarmatski dijalekti naziv je koji upotrebljava npr. Vasilij I. Abaev (Abajty) za te iranske dijalekte i govore od VIII–VII. st. pr. n. e. do IV–V. st. n. e., kao kompleks koji pripada staroiranskom jezičnom stanju, u knjizi *Osnovy iranskogo jazykoznanija* I, ur. V. S. Rastorgueva, Moskva 1979.

³ U knjizi *Lingvističeskij analiz gidronimov Verhnego Podneprov’ja*, Moskva 1962.

⁴ Usp. u Tamaz V. Gamkrelidze, Vjačeslav Vs. Ivanov, *Indoeuropejskij jazyk i indoeuropejcy* II, Tbilisi 1984, 488. – S druge strane, npr. O. N. Trubačev nije čuo mogućnost takve veze, u *Ėtimologičeskij slovar’ slavjanskijh jazykov* 5, gl. ur. O. N. Trubačev, Moskva 1978, 36.

prijelaza na kršćanstvo, a prije zbog nekih drugih preobrazbi što su se zbile u svjetonazoru⁵.

Ipak, ne može se reći da je psl. **bogъ* zaista posuđenica iz iranskoga – utjecaj je moguć, ali »ostaje takvo tumačenje usprkos svemu u okviru pretpostavke« (89). Ja bih pak tu naglasio: treba obratiti pažnju na to da su tragovi starijih značenja sačuvana u **divъjъ* i **ubogъ*, **nebogъ* – dakle i u vezi s **deiw-* i u vezi s **bhagh-*.

Što se tiče porijekla praslavenskoga imena **xъrvat-*, Cvetkova spominje (25, 90) tumačenje Maxa Vasmere (prvo moguće *hu-* + *urvađa-* 'prijatelj'; zatim u ruskom etimološkom rječniku *(*fšu*)*haurvatā-* 'pastir') i Olega N. Trubačeva (ono starije, iran. **harvatā-* ili s epentezom **haurvatā-*).

Iako je u sedamdesetima Oleg N. Trubačev dao dosta podataka koji govore u prilog tomu da su u sjevernom Pricrnomorju u antičko doba živjeli i govornici indoarijskih jezika, podosta je jezikoslovaca koji tu mogućnost odbijaju – više ili manje uvjerljivo ili neuvjerljivo odbacujući pojedine Trubačevljeve indoarijske etimologije imena osoba i mjesta i drugoga. Varja Cvetko dotiče se i toga indoarijskoga (124–125), u vezi s dva Trubačevljeva članka, iz časopisa *Voprosy jazykoznanija* iz 1974. i 1977.⁶, s desetcima imenskih sastavnica koje se daju protumačiti kao indoarijske. Ona veli da je to dosta sporno i jako hipotetično, no da bi to svakako trebalo detaljno proanalizirati i bez obzira na relativnu malobrojnost podataka – uostalom, i Manfred Mayrhofer dokazao je prisutnost Indoarijaca na Bliskom istoku na zaista veoma malenu broju riječi i imena⁷. Ovdje bih dodao itekako zanimljivo mlađe Trubačevljevo tumačenje imena iranojezičnih Sarmata *Sarmátaí* kao indoarijskoga, s ia. **sar-* 'žena' i sufiksom *-ma(n)t-/-(va)n(t)-*, na temelju glose *Sarmátaí Gynaikokratoúmenoí*⁸ (no tu je možda problem suoblik *Sauromataí*, s diftongom *au*) – a slavenojezični Hrvati imaju pak ime po porijeklu iransko i koje odgovara tomu indoarijskomu.

⁵ V. npr. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I*, Zagreb 1971, 409 i dr., Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997, 94 i dr.

⁶ Poslije je O. N. Trubačev imao još nekoliko članaka o indoarijskom na sjevernom Pricrnomorju ili i u vezi s tim, i u časopisu *Voprosy jazykoznanija* te u godišnjaku *Ètimologija*.

⁷ Manfred Mayrhofer, *Die Indo-Arier im alten Vorderasien : mit einer analytischen Bibliographie*, Wiesbaden 1966. – Analiza podataka dana je u toj knjizi od 160 stranica (+ karta) na 28 stranica (13–40; analitička bibliografija s radovima od 1884. do 1965, na str. 41–128, kazala na str. 129–156). Radi se o sigurnih indoarijskih šest imena bogova, trinaest apelativa (i nekoliko vjerojatnih) te o jednoj količini osobnih imena.

⁸ V. npr. članak **xъrvat(in)ъ* u *Ètimologičeskij slovar' slavjanskih jazykov* 8, gl. ur. O. N. Trubačev, Moskva 1981, a u vezi s imenom *Hrvat* npr. članku Bogo Grafenauer, *Hroati. Ime*, u knj. *Enciklopedija Jugoslavije* 5, 1988, te u knj. Alemko Gluhak, *Porijeklo imena Hrvat*, Zagreb 1990, 301–304 (također i u članku *Hrvat* u knj. *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993).

Knjiga ima i opširan sažetak na njemačkome (150–195), što će pomoći širenju kruga čitatelja, i primjerna kazala (197–213), što je, kao i prijelom cijele knjige, odlično napravio autoričin kolega Marko Snoj.

S obzirom na to da je Varja Cvetko u svojoj knjizi sabrala sve što se o balto-slavensko-indoiranskim i slavensko-iranskim jezičnim vezama pisalo i što je objavljeno po raznim časopisima i knjigama do 1980, to je veoma vrijedna knjiga, jer sada zainteresirani stručnjaci imaju te podatke na jednome mjestu.⁹ Itekako su korisni autoričini komentari, jer su oni počesto veoma važna dopuna.

Alemko Gluhak

⁹ Iako to ne spada u vremenski okvir opisivane knjige, da spomenem ovdje jedan posve nov rad koji daje zanimljiv napredak u gledanju na iranske posudenice u slavenskom jeziku: to je članak Aleksandar Loma, *Skythische Lehnwörter im Slavischen: Versuch einer Problemstellung*, u knj. *Studia etymologica Brunensia 1* (Sbornik příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposium Brno 1999: Slovanska etymologie v indoevropském kontextu, (...) ve Šlapanících u Brna 7.–9. září 1999), editorky Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Praha 2000, str. 333–350.